

KÜLTÜREL MİRASIMIZDA GELENEKSEL TÜRK SANATLARI BAĞLAMINDA "MOTİF" OKUMALARI*

READINGS OF "MOTİF" IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL TURKISH ARTS IN OUR CULTURAL HERITAGE

Kaya ÜÇER**

Öz

Türk toplumunun sosyal, kültürel ve günlük yaşamında belirleyici bir öge olan sanat; toplumu bir arada tutan örf, adet, gelenek, görenek ve kültürel yapı ile bir bütündür. Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına göç eden bu kültür ve sanat anlayışımız birçok kurulan Türk devleti içerisinde kendine has kurallarıyla devamlılığını sürdürmüştür.

Devletler kurulup yıkılsa da Türk toplumunun belleğini oluşturan kültürel miras devlet geleneği de olan Türk toplumlarının yaşamasını sağlamış bununla yetinmeyip bu kültürel mirası gelecek nesillere de aktararak devinimi sağlamıştır. Kültürel mirasın yapı taşlarından olan "Motif" kültürümüz üzerinden yapacağım okumlar dünya da kabul edinilmesini istediğimiz "Türk Sanatı" anlayışının önemli bir unsuru olduğunun icazetidir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Tezhip, Geleneksel, Motif, İcazet.

Abstract

Art, as being a determinant factor in the social, cultural and daily life of Turkish society; it is a whole with the traditions, customs, traditions and cultural structures that keep society together. This culture and art understanding, which migrated from Central Asia to the Anatolian geography, continued its identity with its own rules in many established Turkish states.

Although many states were established and demolished, the cultural heritage constituting the memory of the Turkish society ensured the survival of the Turkish societies. With each new state, this heritage has been transferred to future generations by the cultural memory.

The readings I will make through "Motives" which is one of the building blocks of our cultural heritage, are an important appreciation of the phenomenon of "Turkish Art" which we want to be accepted in the world.

Keywords: Culture, Illumination, Traditional, Motives, Accept

*Bu araştırma, 18-19-20 Nisan 2019 tarihlerinde Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde gerçekleşen 2. Somut Olmayan Kültürel Miras Çalıştayı'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, MYO, Mimari Restorasyon Prg., kaya.ucer@msgsu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2591-0513>.

1. Giriş

Orta Asya steplerinden Anadolu topraklarına uzanan süreç içerisinde kültürü, sanatı, yaşamışlıkları ile göç eden Türk toplumunun kurduğu devletler değişkenlikler gösterse de, kültür ve sanat gelişerek baki kalmıştır. Örf ve adetlerini Anadolu'ya taşıyan Türk toplumu varoluşunun temel taşlarından olan sanatını da en üst seviyede bu coğrafyaya aktarmıştır (Üçer, 2018a).

Süsleme sanatlarının temeli olarak kabul edilen Karahoca ve Bezeklik'teki duvar resimlerinde, elinde çiçek tutan Uygur prens ve prensesi, sanatın varoluşundan itibaren süsleme öğelerine ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir.

Hayvanların stilize edilmiş yorumu olan Rumî motifinden, doğa üstü yaratıklara kadar pek çok unsur süsleme sanatının içerisinde yer almıştır. Orta Asya'da Maniheizm, Şamanizm, Budizm gibi inançların etkisiyle gelişen motif anlayışı, islam kültürü ile tanışınca farklı boyutlar kazanarak sanatın zirvesine çıkan bir süreç yaşamıştır. Resim sanatının gördüğü gizli yasak sanatçıları daha da stilize motifler ile çalışmaya yöneltmiştir. Allah'a şart koşma olarak görülen boyut ihtiva eden resim anlayışından, belgeleme tarzında boyut anlayışından kaçınılan plan bazında görsellik içeren resim anlayışına yani minyatür sanatına geçiş yapılmıştır. Doğanın bitki örtüsünün stilize edildiği sanat anlayışı günümüze kadar süre gelmiştir.

Resim 1. Bezeklik duvar resmi, Uygur Prensi, Berlin Staatliche Museen IB 8381.

2. MOTİF

Resim 2. Kara Hoça ve Bezeklik duvar resmi, ejderha ve rûmi motifleri, MS. 8-9. yy.

Sanatın motif ve desen unsurlarının kullanıldığı süsleme, kitap sanatlarında olduğu gibi mimari yapılarda da kullanılmış ve sanatın her alanında uygulanmıştır. Giyim eşyalarından kullanım eşyalarına, mimari unsurlardan maden sanatına, Türk Halılarına koşum takımlarına, silahlara kısacası yaşamın her alanına sirayet eden motiflerle bezenmiştir. Motifler yeri gelmiş bir bayrakta sembol olmuş, yeri gelmiş aşğın yârine olan sevgisini anlatan bir destan olmuştur. Motiflerin bir dili oluşmuş ve yaşam unsurları motiflerle anlatılmaya başlamıştır. Öyle ki, bir halı veya kilimdeki motiflerin dilinden okumasını bilen, dokuyanın mesajını almıştır. Örneğin, bahar ayında bereketin işareti olan meyve ağaçlarındaki çiçekler tek tek işlendiği gibi, bir ağacın dallarındaki halleri ile oluşturulan motif, uzun ömrü, bereketi anlatan soyağacı motifi olmuştur. Mezarlık ağacı da denilen, halk arasında selvi, doğru söylemi ile servi ağacı, gerçek hayatta güzel, yeşil, uzun, zarif hali ile edebiyattan minyatüre, tezhibe, mermer işçiliklerine kadar pek çok süsleme unsurunda stilize hali ile kendisine yer bulmuştur. Uzun yaşamı temsil eden bu motif gibi, servi ağacına sarılmış olarak resmedilen üzüm motifi bereketin temsilcisi olmuş, hemen hemen her dinde kutsal sayılan bir meyve motifi olarak kullanılmıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan da Avrupa'ya uzanan süreçte göçler, savaşlar süregelirken sanat ve kültür de gelişmeye devam etmiştir. Savaşı kaybeden hükümdar, yeri geldiğinde kendi ülkesi veya

hükümdarlığı için eserler veren sanatçıyı düşmana kaptırmamak için dağlara kaçırıp saklamakta, ele geçeceğini anladığında da gözüne mil çekmekten, ölümüne kadar her tür sahiplenmeyi yapmaktadır (Üçer, 2018b).

Savaşlarda ganimet olarak alınan sanatçılar o kültürün gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Yavuz Sultan Selim'in seferleri sonrası İstanbul'a getirilen Şahkulu isimli sanatçı, bugün "saz yolu" adı ile bilinen ekole imza atmıştır. Şahkulu; "Sivri uçlu, kıvrık hançeri yapraklar, hatayi denilen Çin tarzı stilize çiçekler, tomurcuklar, ejderha, zümrüdü anka kuşu, ch'i-lin (Uzak-Doğu'ya özgü efsanevi yaratık) gibi efsanevi hayvanların yanı sıra aslan, kaplan, fil, geyik, tavşan gibi orman hayvanları, sülün, turna gibi kuşlar ve periler, bu kolda çalışan sanatçıların severek işledikleri motiflerdir" (Banu, 1986).

Şah Kulu gibi bir hocanın yanında yetişmiş olan Karamemi, hocasının ekolünden tamamen farklı yeni bir ekolün ustası olmuştur. Yaptığı eserlerden anladığımız üzere, üstün bir gözlem yeteneğine sahip olan sanatçı, neredeyse saray has bahçesinde gördüğü tüm bitkileri tezhip sanatına kazandırmıştır. "Karamemi'ye Türk tezhip ve süsleme sanatlarında özel bir yer kazandıran yeni bezeme motifleri, gözleme dayanan çiçeklerdir. Tabiattaki doğal halleriyle yansıttığı çiçek motifleri tarzının en güzel örnekleridir" (Ünver, 1983). Motifler her sanatçının elinde farklı şekil almış ve her alanda kullanılmıştır.

Resim 3. 16. yy. Osmanlı, Sazyolu, Şahkulu.

Resim 4. Karamemi, Muhabbi Divanı İÜK 5467.

Motif, yeri gelmiş bir çiçekten hâsıl olmuş gönülleri fethetmiştir. Yeri geldiğinde bir hükümdarlığın simgesi olmuş, yeri geldiğinde de dini bir sembol olmuştur. Motiflere bakarak yüzyılları tayin edebilir, yorumlayarak hangi millete ait olduğunu belirleyebiliriz. Sanatçıların ruhen beslendiği tabiatın çiçekleri, renkleri, ressamından müzehhibine, nakkaşından heykeltıraşına, kalemkârından çini sanatçısına, hattatına, edebiyatçısına, yazarına, şairine esin kaynağı olmuştur.

Resim 5. Bitkisel ve hayvansal kökenli stilize motiflerimizden örnekler.

Türk sanatını diğer ülkelerden ve kültürlerden ayıran en önemli özelliklerden birisi de muhteşem işçilikli, tasarımlı ve gösterişli eserler meydana getirirken bu özelliklere yüklediğimiz sadelik anlayışıdır. Türkler, süsleme unsurları olarak motifleri kullanırken, birikimini yaşamışlıklarını ve mütevaziliğini eserlerine yansıtan bir toplumdur.

Fuzûli;

“Ey gül ne aceb silsile-i müşg-iterün var v’eyserv ne hoş cân alıcı işvelerün var

Ey gül ne kadar güzel, taze, misk zincirin var! Ve ey servi ne güzel can alıcı işvelerin var!” (Tarlan, 1981).

Hisali;

“Gül yüzün lâle ruhun sünbül-i terdir zülfün nâ-şüküfte dahi gül goncası nâzikdehenin

Yüzün gül, yanağın lale, saçın taze sümbüldür. Ağ-zın bile henüz açılmamış gül goncasıdır” (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 120).

Arif Nihat Asya;

“Kokunuz nerde ve siz nerdesiniz? Ey hakikatli vatan lâleleri Hani yer cenneti Sadabad’ın Ünü bir yurdu tutan lâleleri? Ben ararken sizi gurbet gurbet açtı mermerde Sinan lâleleri Şşakı ey kuş, vatanındır dallar Andırır dalda yuvan lâleleri Ki uyandırdı sesin yıllardır Uyuyan lâleleri Açtı billurda Baki ve Nedim Açtı mermerde Sinan lâleleri Ebedi kubbede aylar günler Seyrederler oradan lâleleri Sizde ey dal dal esen meltemler Geçmeyin okşamadan lâleleri uğrayın bir de Süleymaniye’ye Ki açar orda Sinan lâleleri” (Asya, 1977).

Bu ve buna benzer birçok şiire ve edebiyat eserine konu olan çiçekler, motiflerin temel taşı olmuştur. Meyveler, hayvanlar, ağaçlar yeri geldiğinde sanatçının elinde motife, şairin elinde şiire, edebiyatçının elinde romana dönüşmüştür.

Dini ve tasavvufi unsurlar, bazı çiçek motifleri ile anlam bakımından bir bütün olmuştur. Lale "Allah", Gül "Peygamber", Karanfil "Hz. Ali", Nergis Peygamberin Gözü nitelermeleri verilebilecek en güzel örneklerdir. Motifler sanatın ve yaşamın felsefesi üzerinde de etkin olmuştur. Şems Güneşi, Lacivert renk kainatı, desenlerin devamlı tekrarı devinimi anlatmaktadır. Yüzyıllar içinde gelişen ve değişen sanat anlayışı dönem dönem farklılıklar göstermiştir.

Osmanlı Sanatının batıya açılması ile sanatta bazı değişiklikler kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde klasik motifler ile birlikte çiçek buketleri de kompozisyonlarda

kullanılmıştır. “Şükufe”, “çiçek buketi” anlamına gelen kelimedenden üretilen Şükufnameler Türk sanatının önemli örneklerindedir (Atasoy, 2005). Her türlü çiçeğe rastlayacağımız Bu eserlerde bundan önceki dönemde de en sevilen çiçekler olan gül, lale, karanfil, sümbül gibi çiçeklerle ve bahar dalı ve özellikle nergisinde yoğun bir şekilde kullanıldığı görülür. Çiçekler bu dönemde gerçeğine yakın olarak sıkça kullanılmış olup, üç boyut hissiyle gölgelendirilmiş natüralist tarzdaki çiçekler, çiçek ressamlığı denebilecek bir akımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batılılaşma döneminde, stilizasyon azalmış, çiçeklerin doğadaki görünümüne daha yakın, süslemeden çok resim sanatı çerçevesine giren çiçek resimlerine ağırlık verilmiştir.

Tamamen batıya açılan Osmanlı devletinde, sanatın her alanında Barok, Rokoko ve Ampir adı verilen üslubların kullanılmaya başladığı görülür. Bu üslup batıdan gelen ustaların yanında eğitim alan veya çalışan ustalar aracılığı ile Anadolu coğrafyasından Osmanlı'nın tüm topraklarına yayılmıştır.

Üç boyutlu uygulamalardan kaçınan sanatçılar, manzara tasvirlerinde de iki boyut dışına çıkmamaya çalışmışlar ve batı sanatının motif unsurlarını da içselleştirerek Türk sanatına uygun bir hale getirmeyi kısmen de olsa başarmışlardır. Batılılaşma döneminin süsleme anlayışı Barok Rokoko Ampir sentezinden ortaya çıkan ve Osmanlı coğrafyasında yaşayan sanatçılar tarafından yorumlanarak işlenen desenler, "**Türk Rokokosu**" adı ile anılmaya başlamıştır (Üçer, 2017). Motifler rölyef etkisi ile işlenmiş üç boyut hissi çağrıştıran uygulamalar ile karşımıza çıkmıştır.

Resim 4. İÜK.T 5650, 39b, Mecma-i Gazelliyat, Ali Üsküdari.

Resim 5. 19. yy.'da yazılıp tezhiplenmiş bir Kuran-ı Kerim özel koleksiyon.

3. SONUÇ

Ülkenin Cumhuriyet sonrasında ki batıya açılış döneminde motifler gerekli ve hak ettiği ilgiden uzak kalmışsa da, kişisel çabalarla bu dönemi de atlatmıştır. Yalnızca geleneksel sanatlarda kalmayıp resim sanatında da kullanılmaya başlaması Türk motiflerine olan ilgiyi artırmıştır. Türk motiflerinin önemini bilen ve eserlerinde kendi kültüründen çizgilere yer veren ressamalar; Türk sanatında kullanılan motifleri batıya tanıtmışlardır.

Cumhuriyet sonrası sanatçılarımızın devlet teşvik ve burslarıyla batı ülkelerinde eğitim almaları, batı sanatı hakkında fikir sahibi olmaları yanı sıra kendi kültürlerinden tınıları da eserlerinde kullanmalarını sağladı. Bu sayede sanatımızda çağdaşlarında olduğu gibi yerelin evrensele evrilme süreci yaşandı. Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Abidin Dino, eserlerinde Anadolu motiflerine yer vermesi, Ergin İnan, Devrim Erbil, Süleyman Saim Tekcan, Fatih Mika, Burhan Doğançay'ın eserlerinde geleneksel temayı kullanmaları, motif bağlamında sanatımız içinde kaynaşan gelenekseli içselleştirmiştir.

Koleksiyonerlik ve müzecilik kavramı yeni bir boyut kazanmıştır. Kalıplaşmış koleksiyon kavramları genelden yerele uzanan bir geniş yelpazeye sahip olmuştur. Geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan halı sanatımızda yerli ve yabancı koleksiyonerler mevcut ve yaygınken halının dokunmasında kullanılan el aletlerinin de koleksiyonunu yapan ve yereline sahip çıkan bir anlayış gelişmeye başlamıştır.

Müzecilik kavramı, eserlerin bir çatı altında toplanma mantığı motifleri açısından bakınca çok önemli gelişmelerdir. Özel koleksiyonların oluşması, müzelerin kurulması, antikaya verilen değer geleneksel sanatlar bağlamında eserlere sahip çıkılmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler yüzyıllara dayanan hamilik geleneğinin başka bir şekilde devam ettirilmesidir. Anadolu coğrafyasında korunan ve beslenen motifler bizi bize anlatmaya devam etmektedir.

Resim 6. Devrim Erbil.

Resim 7. Süleyman Saim Tekcan.

Geleneksel sanatın Cumhuriyet sonrasındaki temsilcileri ise ilk zamanlarında 15-16. yüzyıl eserlerindeki bezeme özelliklerini benimseyerek eserler vermeye devam etmişse de son otuz yılda gelişen geleneksel uygulamaları arayış ve denemeler içerisine girmiş çağdaş evrensel tınıyı yakalayan eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Geleneğin kurallarına hakim ama bir o kadar da yenilikçi bu uygulamalarda sanatçılarımız ve kültürümüz beğeni almaya başlamıştır.

Resim 8. MSGSÜ Doç. Münevver Üçer eserleri klasikten çağdaşa.

Kaynakça

Üçer, M., Üçer, K. (2018a). *İstanbul'un Yüz Motifi*, İstanbul'un Yüzleri Serisi, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, s.5.

Üçer, M., Üçer, K. (2018b). *İstanbul'un Yüz Motifi*, İstanbul'un Yüzleri Serisi, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, s.8.

Banu, M. (1986). *"Saray Nakkaş hanesinin Ünlü Ressamı Şahkulu ve Eserleri"*, İstanbul, TSMK Yıllık I, ,s.113.

Ünver, S. (1983). *Müzehhip Karamemi*, İstanbul, s.3.

Tarlan, A .N. (1981). *Fuzûlî Divanı Şerhi*, İstanbul, s.201

Peşтели Hisâlî, *Müsvedde-i Letâifü'l-hayâl*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 120.

Asya, A. N. (1977). *Bütün Eserleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul

Atasoy, N. (2005). *Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçe*, İstanbul, s.68.

Üçer, M. (2017). *"Sultanların Sanata Yansıyan İzleri"*, İBB, Kültür AŞ., ISBN 9786059132800, s.47.